

Két kötet a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról

CSEERNICKSKÓ ISTVÁN szerk., A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba
Beregszász, Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, 2003. 292 lap. –
BEREGSZÁSZI ANIKÓ – CSEERNICKSKÓ ISTVÁN, ...itt mennyit ér a szó?
Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról
Ungvár, PoliPrint, 2004. 208 lap

1. A kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról először „A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén” címet viselő kutatási program részeként CSEERNICKSKÓ ISTVÁN által írt monográfia

nyújtott áttekintést (A magyar nyelv Ukrajnában [Kárpátalján]. Bp., Osiris–MTA Kisebbségkutató Műhely, 1998.). Ez a kötet már felvetette mindazokat a témákat, amelyekkel az itt ismertetendő két tanulmánygyűjtemény is foglalkozik. Az utóbbi kötetek célkitűzése mégis eltér a korábban megjelent és a magyarpáru kisebbségi helyzetek összehasonlító elemzését megalapozó monográfiától. A jelen két kötet ugyanis – mint a bevezetőkből megtudjuk, illetve az egyik kötet címéből is sejthetjük – főként ismeretterjesztő céllal, a szélesebb közönség számára készült.

A kárpátaljai magyar nyelvű kiadványok terjesztésének nehézségeire tekintettel érdemes elsőként a kötetek tartalmát ismertetni. Mivel azonban a korábban megjelent kötetről már olvashatunk recenziót a Magyar Nyelvőr hasábjain (KOLLÁTH ANNÁTÓL: Nyr. 2005: 384–8), a következőkben e feladatra csak a BEREKSZÁSZI–CSERNICKÓ szerzőpáros által írt tanulmánygyűjteményhez kapcsolódóan vállalkozom. A két kötet együttes bemutatásával ugyanakkor részletes képet kaphatunk azokról a kutatási területekről, amelyek a kárpátaljai magyar szociolingvisztikát meghatározzák. Ismertetésem második részében arra teszek kísérletet, hogy a kárpátaljai szociolingvisztikának a két kötetből kirajzolódó tematikai irányait elemezzem.

2. A BEREKSZÁSZI–CSERNICKÓ-kötet négy fő fejezetre oszlik. Közülük az első demográfiai kérdéseket tárgyal (9–22), a népszámlálási adatok alapján mutatja be a kárpátaljai magyarok helyzetét. Az adatokat abból a szempontból értékeli, hogy a nyelvcsere és nyelvmegtartás két végpontja közötti skálán hol helyezhető el a magyar nyelv helyzete Kárpátalján. Megállapításait számos táblázatban, grafikonon és térképen közreadott demográfiai adattal támasztja alá. (Sajnos a kárpátaljai kisebbségek területi megoszlását bemutató térképeken az egyes kategóriák színárnyalatai nem különülnek el egymástól elég élesen.)

A második fejezet a kötet legterjedelmesebb része; ez a nyelvi jogok kérdésével foglalkozik (23–108). Itt olvashatjuk A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartáját és annak ukrainai ratifikációjáról szóló szövegét, valamint ezek rövid elemzését. Emellett az ukrainai földrajzi nevek magyar használatáról is esik itt szó. Két dolgozat is foglalkozik a magyarnyelv-használat gyakorlatával – az egyik szociolingvisztikai színterekre bontva mutatja be a nyelvválasztás megoszlását, a másik a többségi beszélőknek a magyarnyelv-használattal kapcsolatos attitűdjeiről számol be. A fejezet utolsó írása az ukrán nyelv kárpátaljai oktatásával foglalkozik, és azt a kérdést elemzi, miként értékelhető az az oktatásmódszertani gyakorlat, amelyben a többségi nyelv oktatása az anyanyelvi és a kisebbségi beszélők esetében azonos módon valósul meg. A kárpátaljai magyar kisebbség iskoláiban ugyanis az ukránt nem másodnyelvi módszertannal tanítják, hanem az anyanyelvi beszélők számára kidolgozott módszerekkel. A szerzők rámutatnak ennek a gyakorlatnak a lingviciista voltára, de érvelésüket nem támasztják alá „kemény” adatokkal, pedig „A mi szavunk járása” című kötet tárgyal ide vonatkozó empirikus vizsgálatot. Eszerint 2000-ben a kárpátaljai magyar középiskolások valamivel több mint egyharmada a saját ukránnyelv-tudására vonatkozó kérdésre az „alig néhány szót beszélék”, „nem beszélék, csak értek” vagy a „sehogy” válaszok valamelyikét adta meg, míg 40 százaléuk a „nem nagyon jól” kategóriába sorolta nyelvtudását (40). A számok magukért beszélnek: a kárpátaljai magyar fiatalok jelentős hányada hiába tanul a középiskolában ukránul, a többségi nyelvet csak alacsony fokon sajátítja el. Ennek a nyelvtanítás módszertana mellett bizonyára számos más oka is van, de a pedagógiai gyakorlat tarthatatlanságáról szóló érvelést az idézett számarányok meggyőzően támasztják alá.

A kötet harmadik fejezete „A magyar nyelv határon inneni és túli változatai” címet viseli, és a kárpátaljai nyelvhasználat szélesebb (Kárpát-medencei) kontextusának felvázolására tesz kísérletet (109–38). Itt olvashatjuk a „Magyar értelmező kéziszótár” új kiadásának kárpátaljai anyagát bemutató írást, a szótárba felvett szócikkek listájával.

A kötet zárófejezete „Nyelv, nyelvészet és iskola” cím alatt mutat be olyan kutatásokat, amelyek egyrészt azért kötődnek az iskolai nyelvhasználathoz, hogy adatközlőik ezen intézmények tanulói voltak, másrészt azért, hogy az iskola szociolingvisztikai színterén megvalósuló anyanyelvi nevelésről

szólnak (139–206). E fejezetben találhatjuk azt a kutatási beszámolót is, amely a kárpátaljai beszélt nyelv korpuszána kialakításáról szól, és így szervesen nem kapcsolódik az iskolai nyelvhasználat elemzésére szánt fejezet fő témájához. Mivel folyamatban lévő nagyobb kutatásról van szó, akár külön fejezetbe is lehetett volna sorolni a kutatáshoz kapcsolódó frásokat. Ezek között az általános áttekintés mellett olvasható a korpuszhoz készített interjúk kérdőíve és a beszélt nyelvi szövegek lejegyzéséhez kialakított útmutató, majd a kötetet a vizsgálat egyik próbaintervjújának átirata zárja.

Néhány szerkesztési megoldás megnehezíti a kötetben való tájékozódást. Több tanulmány mellékletéről – a teljes szöveg elolvasása nélkül – csak a tartalomjegyzék alapján derül ki, hogy a megelőző cikkhez kapcsolódik. Hasonlóképp zavaró hiányosság, hogy az egyes tanulmányok szerzőjéről a tartalomjegyzék nem nyújt tájékoztatást, az egyes cikkekhez kell lapoznunk ahhoz, hogy megtaláljuk, a szerzők közül ki jegyezte az adott írást (az egyik melléklet, az „Élőnyelvi szövegek fonematikai elvű átirása” című tájékoztató szerzője éppenséggel LANSTYÁK ISTVÁN). A kötet tanulmányainak jelentős része már korábban megjelent írás. A dolgozatok ismétlődéseit kötetbe szerkesztésük során nem sikerült minden esetben felszámolni, például kétszer is találkozunk a kötetben a kárpátaljai középiskolások 2000-ben elvégzett reprezentatív szociolingvisztikai felmérésének rövid ismertetésével (140–1, 158), továbbá a nyelvi változó fogalmának meghatározása is többször előkerül (120, 141). Tárgymutató hiányában ezek az ismétlődések az egyes tanulmányok önálló befogadását segítik elő.

3. A CSERNICKÓ ISTVÁN által szerkesztett, „A mi szavunk járása” című kötet szerzői, a szerkesztő mellett BERECSÁSZI ANIKÓ, HIRES KORNÉLIA, KARMACSI ZOLTÁN és MÁRKU ANITA az előzőekben ismertetett tanulmánygyűjtemény tematikájával nagyrészt egyező összetételű kötetet írtak. Egyezik a két kötet abból a szempontból is, hogy megállapításai jórészt empirikus kutatásokon alapulnak, ezekről mindkét kötetben részletes leírásokat olvashatunk.

Öröndetes az a mindkét kötetben jelen lévő törekvés, amely a beszélt nyelv vizsgálatára irányul. „A mi szavunk járása” című kötetben ennek még kevés jele van, az említett empirikus vizsgálatok közül csak az a gyors és névtelen felmérés tartozik ide, amely a beregszászi nyelvvelasztás megoszlását vizsgálja a hivatalokban (KARMACSI ZOLTÁN), valamint a szolgáltató szektorban és az orvosi rendelőben (MÁRKU ANITA). Emellett ugyancsak beszélt nyelvi adatokat elemez BERECSÁSZI ANIKÓ és CSERNICKÓ ISTVÁN írása, amely az ungvári egyetem magyar nyelv és irodalom szakos hallgatóinak megszólítási szokásait vizsgálja. A BERECSÁSZI–CSERNICKÓ-féle kötetben a már említett kutatási beszámoló foglalkozik a beszélt nyelvi anyagok feldolgozásának és korpuszá alakításának kérdéseivel.

A szerzők rendszeresen élnek azzal a lehetőséggel, hogy a kisebbségi magyar nyelvhasználat összehasonlító elemzését nyújtsák, és kitérnek a kárpátaljai szociolingvisztikai helyzetnek a Kárpát-medence más magyar nyelvi situációival való hasonlóságára vagy különbségeire. Ebből a perspektívából nem meglepő, hogy a szerzők állást foglalnak a magyar nyelv egységéről az 1990-es években megindult vita főbb kérdéseiben. Például „A mi szavunk járása” című kötet bevezetőjében szó esik a „Nyelvművelő kézikönyv” méltán bírált szócikkéről a határontúli magyarok kétnyelvűségéről (20–1) vagy az utolsó fejezetben a magyar nyelv többközpontúságáról (257–8), míg a másik kötetben CSERNICKÓ ISTVÁN a magyarországi nyelvművelőknek és nyelvészeknek a kisebbségi magyar nyelvi közösségekben kifejtett tevékenységét értékeli (110 kk.). Ugyanitt külön fejezet foglalkozik azokkal a nyelvészeti, pedagógiai és emberi jogi érvekkel, amelyek a nyelvjárási háttérű beszélők nyelvhasználatának a standard változat iskolai oktatásában jelen lévő megbélyegzése ellen szólnak (168–73). A két kötet szerzőire jellemző a nyelvi-nyelvhasználati kérdések társadalmi vonatkozásainak felelős szemlélete – ez szorosan kapcsolódik ahhoz a célkitűzéshez, amely a szociolingvisztikai kutatások eredményeit a szélesebb kárpátaljai közönség számára kívánja elérhetővé tenni.

A két kötet közötti különbségek közül a legfontosabb ennek az imént említett célnak a megvalósulásában ragadhat meg. Míg „A mi szavunk járása” jól szerkesztett és a nyelvészetben kevésbé járatos olvasók szempontjából átgondoltan felépített összefoglalás számos szociolingvisztikai kérdésről, amely a kárpátaljai közönséget érintheti, addig a BERECSÁSZI–CSERNICKÓ-féle tanulmánygyűjte-

mény nem ad általános képet a kárpátaljai magyar nyelvi helyzetről, valamint a korábbi kötethez képest kevésbé áttekinthető szerkezete sem könnyíti meg a befogadást. Ugyan az utóbbi kötet is számos jelentős kutatási eredményt mutat be a kárpátaljai magyar nyelvhasználat köréből, de ezek kevésbé strukturált módon tudósítanak a helyi közösségek nyelvi helyzetének sokrétűségéről.

3. A kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról szóló két kötet alapján a helyi szociolingvisztikai kutatások három fő jellemzője ragadható meg. A legfontosabb téma a nyelvi változatosság empirikus kutatása, de emellett központi jelentőségű a nyelvi jogok kérdése is mind a kétnyelvű beszélők, mind a magyar standardhoz képest eltérő nyelvváltozatok használóinak szempontjából. Végül megemlítendő, hogy az empirikus kutatások továbbra is főként az írásbeli nyelvhasználat teszhelyzetekben megfigyelt sajátosságairól szólnak.

A kárpátaljai kutatások rövid hiánylistája a következő területeket foglalja magába (anélkül, hogy e lista összeállításánál teljességre törekednénk): 1. A spontán nyelvhasználat vizsgálatára eddig kevés kísérlet történt, de mindenképpen biztató a beszélt nyelvi korpusz kialakítására irányuló kutatási program. Nem világos azonban, hogy a korpusz létrehozása milyen konkrét nyelvi jelenségek elemzéséhez járul majd hozzá (az interjúk kérdőívéből csak az olvasható ki, hogy a vizsgálat főként lexikai sajátosságokra koncentrál). – 2. Hiányoznak az egy-egy kisebb közösség nyelvhasználatát etnográfiai módszerekkel leíró elemzések. Itt csak a beregszászi nyelvválasztási szokások és az ungvári egyetemisták körében élő megszólítások terepmunkán alapuló vizsgálata említhető meg. – 3. Reflektálatlan az a módszertani eljárás, amely írásbeli tesztek alapján von le következtetéseket olyan beszélők nyelvhasználatáról, akiknek feltehetőleg igen sokféle tapasztalata lehet az írásbeliséggel kapcsolatban. Felvethető például, hogy milyen mértékű a funkcionális illiteráció a vizsgált beszélői csoportokban, de hasonlóképp feltárára várnak a két- vagy sokszor háromféle nyelv és írásrendszer közötti összefüggések és a belőlük adódó problémák. – 4. A két kötetből nem tudunk meg sokat arról, milyen etnikai megoszlást mutatnak a kárpátaljai magyar nyelvi hátterű beszélők. Kérdés, hogy más Kárpát-medencei közösségekhez hasonlóan itt is jelentős-e a cigány (roma) etnicitású, magyar nyelvű népesség aránya, valamint milyen szerepe van a magyarnak mint másodnyelvnek Kárpátalján.

A felsorolt hiányosságok nemcsak a kárpátaljai magyar szociolingvisztikát, hanem a magyar nyelvterület más régióiban folyó kutatásokat is jellemzik. Említésüket itt az teheti indokolttá, hogy a Kárpátalján CSERNICSKÓ ISTVÁNEK által megvalósuló kutatási program eddigi eredményei alapján méltán várhatjuk vizsgálataik tematikus kibővítését. A beregszászi kutatócsoportnak már eddig is bőven van tapasztalata a kárpátaljai nyelvhasználat korábban feltáratlan területeinek meghódításában.

BODÓ CSANÁD